

Reich Szabina
Szent István Király Múzeum

Rövid beszámoló Sáregres – Nemes- dűlőben (Fáncs) végzett feltárásról

2016

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD

Bevezetés

Sárbogárd-Örspusztát és Sáregrest összekötő műút nyugati oldalán, Sáregrestől mintegy 1 km-re északra, kb. 1000 m²-es alapterületű dombon mezőgazdasági művelés során nagymennyiségű emberi csont és falmaradvány került a felszínre. Két alkalommal történt terepbejárás (2010, 2012), melynek során bebizonyosodott, hogy régészeti korú értékekről (templom és cinterme) van szó az adott területen. A természetes erózió és a talajmunkák miatt folyamatos pusztulásnak volt kitéve a régészeti lelőhely, mely sok esetben a falak, temetkezések teljes megsemmisülését okozta. A feltárást a Szent István Király Múzeum végezte részben NKA pályázati támogatás segítségével 2015. július 6–augusztus 6-a között.¹

Történeti háttér

A 10–11. század folyamán hazánkba érkező besenyő töredékek a mezőföldi Sárvíz-völgyében telepedtek le, későbbiekben önálló ispánságot alkotva. A lápvidék szigetszerűen kiemelkedő szárazulatait kihasználva hozták létre településeiket az 1050-es évek végétől a történeti és a régészeti adatok alapján Tolna megye közepéig.²

A régészeti lelőhely az okleveles adatok alapján az egykori *Fáncs* nevű településhez tartozott, melyet eredetileg magyarok lakták. Elsőként egy 1269. évi oklevél említi meg, melyben IV. Béla (1235–70) Máté és Csutur többörzsöki besenyőknek adományozta - saját kérésükre - a korábban királyi csőszök által bírt „*Fanch*”-ot (ma puszta Pusztaegres határában). A letelepí-

1. kép 2015/2/38. sír, pártaöv részlete

tésük háttérében kettős cél (állattartás, katonai-stratégiai) állhatott.³

A települést megemlítő, további okleveles adatok: 1276 (*de villa Fanch*), 1323 (*de Fanch*), 1326 (*de Fanch*), 1335 (*de Fanch*), 1342 (*Fanch*), 1358, 1367, 1391, 1396, 1401, 1409, 1416, 1420 (*Fanch*), 1552, 1535, 1570, 1580, 1590.⁴

1391-es forrás szerint templomukat Boldogságos Szűz Mária tiszteletére szentelték.⁵ 1422-ben kelt oklevél már elnéptelenedett birtokról tett említést, mely alapján a közösség felhagyott a településsel.⁶

3 „Donationales Belae, regis flungariae, Matliaeo et Chutur Bissenis de villa Tuburchuk (hod. Toborcok, in Comitatu Aibensi) super terra praeconum regiorum culturae duorum aratorum sufficiente Fanch nominata, quam posteaquam sibi dari in libertate Bissenorum possidendam petiissent, rex erga relationem Pobor, Comitis Praeconum regiorum, quorum eadem terra praeconum Fanch deserta esset, et iuxta terras Menik (hodie Menyöd praedium) et Fanch interiaceret, pro seruitiis instantium donauit, eosdemque per dictum Pobor introduci fecit.” – Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CD) VIII/5. 288.

4 Hatházi Gábor: A besenyő megtelepedés régészeti nyomai Fejér megyében. Savaria – A Vas megyei Múzeumok értesítője 22/3. (1996) 233.

5 Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. III. Bp. 1897. 327.

6 1422. június 6.: Perényi Péter országbíró a fehérvári keresztések konventjéhez. Elmondták neki Gench-i Péter fiai: László és Mihály meg Thynod-i Bálint, hogy ők a Fejér megyei Fanch néptelen birtokba, amely őket királyi új adomány révén jogosan megilleti, be akarnak menni, ezért kéri őket, hogy küldjék ki tanúbizonyosságukat, akinek jelenlétében a kijelölt királyi emberek egyike a szomszédok és határosok összehívása után vezesse be

1 KÖH-azonosító: 79315, pályázati azonosító: NKA-3234/258. Felszíni fotó: GeoMontan Kft. (Székesfehérvár), összesítő alaprajz, ásatási fotók: Burián Péter (SZIKM), tárgyfotók: Burián Péter, Kiss Balázs (SZIKM).

2 Az írott források a jelenlétükre vonatkozóan a 13–14. századtól maradtak fenn. Ennek oka magyarázható a korai időszakból fennmaradt kevés forrásanyaggal, továbbá a besenyők feudális betagozódása lassabban ment végbe. Hatházi Gábor: Besenyők és kunok a Mezőföldön. In: Havassy Péter (szerk.): Zúduló sasok. Új honfoglalók – besenyők, kunok, jászok – a középkori Alföldön és a Mezőföldön. Gyulai katalógusok 2. Gyula 1996. 39–41.

2. kép Templomon belüli sírok (részlet)

Ásatási eredmények

A lelőhelyen az ásatás előtt magnetométeres felmérés készült és a vizsgálat során kirajzolódott a temetőt körülvevő árok, továbbá a sírok egy része.⁷ A munka hét szelvényben folyt a sárga löszrétegig/altalajig (-55–176 cm, felszíntől mérve). A rendszeres mezőgazdasági művelés miatt a lelőhely rétegei jelentős mértékben elpusztultak, keveredtek, ezért a síroknál csak relatív kronológiát lehet felállítani.

A temetődomb közepén került feltárássra az egyhajós, négyszögletes szentéllyel rendelkező Árpád-kori templom maradványa.⁸ Teljes hossza: 11,3x6,7 m, a szentélyé: 4,7x3,5 m. Az egyházi épület falalapozásának az alja maradt meg 10–15 cm-es vastagságban, 80 cm-es szélességben kb. -50 cm-en (felszíntől mérve),

őket a birtokba, majd iktassa azt részükre örök birtoklásra; az esetleges ellentmondókat idézzék a királyi jelenlét elé. Kijelölt királyi emberek: Stephanus f. Andree de Hathwan, Stephanus f. Nicolai de eadem, Laurentius f. Sebastiani de dicta Hathwan, Bartholomeus f. Elie de Wrsy. Borsa Iván–C. Tóth Norbert: Zsigmondkori oklevéltár IX. (1422). Bp. 2004. 196–197. Az érmék és a leletek is arra utalnak, hogy a temetőben 1422 utáni sírok is vannak. Valószínűleg nem állt sokáig pusztán Fánecs település, ennek tisztázására a faluhelyen is szükség lenne a feltárássra.

⁷ A felmérést végezte: Stibrányi Máté, Buránszki Nóra, Somogyi Ferenc (Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ – Régészeti Szolgáltatási Főosztály).

⁸ Néhány példa hasonló alaprajzra: Edelény-Cseb (Szekeres Krisztina: Temetkezések Edelény-Cseb középkori templomában. 259.), Hetvehely, Komló, Mánfa, Mecseknádasd, Pécsvárad (G. Sándor Mária: A mecseknádasdi Szent István-templom kutatása. Magyar Műemlékvédelem 1971–72 (1974) 188.

3. kép 2015/2/1. sír, falazott kőszir

4. kép 2015/7/2. sír

5. kép 2015/2/3. sír, felhúzott lábú csontváz

6. kép Felszíni fotó

mely homokkőből, másodlagosan felhasznált római kori tegulákból és durva mészkövekből állt némi fehér habarccsal. A templom bejárata a déli oldalon helyezkedett el az ott lévő, észak–déli irányban lefektetett nagyméretű homokkő, valamint közvetlenül a nyugati oldalán kívül fekvő kőszír (2015/2/2.) alapján, de a bejárat szélessége nem határozható meg a bolygatások következtében. A folyamatos talajművelés miatt a hajó déli oldalának nagy része és a keleti oldala is hiányzik, továbbá a középkori járósíntet sem sikerült megfigyelni. Egy építési periódust lehetett a fennmaradt maradványok alapján meghatározni, átalakításra, bővítésre utaló nyomok nem voltak. Néhány vörös festésű

vakolatdarabot is sikerült találni, mely alapján díszített belsővel rendelkezhetett az egyházi épület.

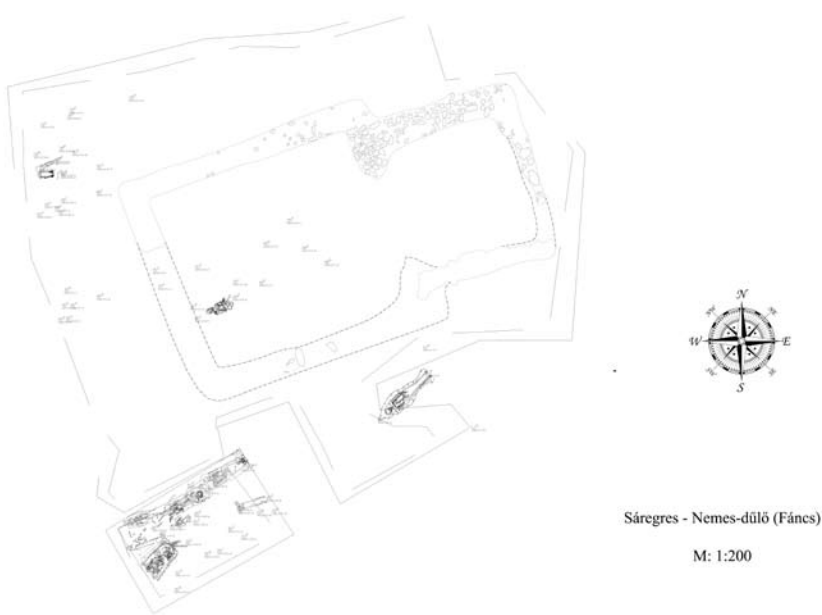
A területen összesen 93 darab, bolygatatlan, nyugat–keleti tájolású sír került kibontásra –40–60 cm között (felszíntől mérve), melyek többségében a templomon kívül helyezkedtek el. Jelentős mennyiségű szórvány csontanyag összegyűjtésére is sor került a munkálatok során, melynek alapján feltételezhetően közel 120 ember maradványát találhattuk meg. A területhez képest magas sírszám a középkori temetőkre jellemző szuperpozíciók, sírátvágások miatt volt, mert a körárokkal határolt terepet hosszabb ideig, pár száz évig is

7. kép Templom maradványa a sírokkal

8. kép 2015/6/1. sír, pecsétgyűrű a jobb kéz középső ujján

9. kép Templom rekonstruált alaprajza a sírokkal, munkaközi rajz

használtak az itt élők. A templom körül legalább 300–400 elhunytat temethettek el, azonban ettől magasabb sírszám is elképzelhető.

A cinteremben soros temetkezés folyt és legalább három sírréteget lehetett elkülöníteni templomon kívül-belül. Az elhunytak között jelentős számban volt gyermek és csecsemő. Koporsóban temetkeztek az előkerült szegek és a néhány helyen megmaradt famaradvány (2015/1/8, 9.) alapján. Sírfoltokat a bolygatások miatt kevés alkalommal lehetett megfigyelni. Téglalap és trapéz alakúak fordultak elő. Az elhunytak nyújtott testhelyzetben feküdtek, karjaikat a testtel párhuzamosan fektették vagy a

medencére hajlították. A temetőben azonban előfordult néhány eltérő testtartású temetkezés, köztük egy bal oldalra felhúzott lábú csontváz (2015/2/3.), mely a templomon belül helyezkedett el. Az épületen kívül két olyan sír (2015/2/26, 32.) feküdt, melyben az elhunytak bal lába a térdénél kissé felhúzva volt. A szentélyben két temetkezés (2015/2/24, 29.) került feltárássra, melyek valószínűleg magasabb rangú személyek lehettek. A templomhajó nyugati zárófala előtt egy falazott, de bolygatott sír (2015/2/1.) került elő, melynek oldalát három sorban, keménymész-kő kváderek alkották fehér habarcsba rakva. Fedlapja nem volt, a nyugati

10. kép 12-13. századi, ezüst lemezzel bevont, köpűs karika

12. kép 13–14. századi, aranyozott ezüst, üvegbetétes gyűrű

11. kép 13. századi, bronz pecsétgyűrű

vége is elpusztult, valószínűleg a temetkezések (2015/2/2.) vagy a talajművelés vitte el. A sír mérete: 240x90x30 cm.

A sírokból előkerült mellékletek főleg viseleti tárgyak voltak. Bronzból és ezüsből készült darabok alkotják a leletgyűjtést.

A pántgyűrűk közül két típus: sima felületű és az oldalán két körbefutó kanellúrával díszített példány fordul elő az anyagban. A használatuk a 14–16. században tekinthető általánosnak. Leginkább női sírok jellemző ékszerei. A bolygatások miatt nem az eredeti helyükön feküdtek ezek a leletek, hanem a koponya körül, meddőből kerültek elő.

Egy darab fejsgyűrű volt a körárokban

13. kép 13–14. századi, ezüst, üvegbetétes gyűrű

eltemetett férfi csontváz (2015/6/1.) jobb kezének középső ujján. A bronztárgy fején vésett, stilizált levélmotívum látható. A párhuzamok alapján a 13. század első felére

14. kép 14–16. századi pántgyűrű

15. kép 15. századi, bronz övcsat

keltezhető a darab.⁹

A 2015/2/3. sírban, az elhunyt combcsontja mellől egy ezüst, lila színű, üvegbetétes gyűrű került elő. A kerek foglalat széle fogazott díszű. Aranyozott ezüst gyűrű piros színű üvegbetétét virág alakú fejbe foglalták bele, mely valószínűleg női sírban lehetett, de a lelet másodlagosan, a sírok kevert földjéből származott. A párhuzamok alapján 14–15. századra datálhatók.¹⁰

Más temetkezések és a talajművelés által bolygatott sírból (2015/2/8.) származik egy bronz, köpüs karika ezüst lemezzel bevonva. A tokot átfúrt pontok díszítik. Ezek az ékszerek a 12. század első felétől, a 13. század folyamán végig jelen vannak a viseletben, melyek leginkább párosan fordulnak elő.¹¹

A 2015/1. szelvényben, a templomon kívül egy módosabb családból származó

16. kép Aranyozott pitykegomb

⁹ Lovag Zsuzsa: Árpád-kori pecsétgyűrűk I. *FolArch* 31. (1980) 221–236.

¹⁰ Lovag Zsuzsa: Az Esztergom-Prímás szigeti apácakolostor feltárása. *Opuscula Hungarica* VIII. Bp. 2014. 24. tábla 8, 9.

¹¹ A tipológia alapján az 1. típusba tartozhat, mert a köpüt külön lemezből készítették el és ráforrasztották a huzal végére, de nincsen rajta levél-, gömbdísz. Kulcsár Mihály: Néhány megjegyzés az Árpád-kori karikaékszerek viseletének kérdéséhez. *Az ún. köpüs záródású karikák. Savaria – A Vas megyei Múzeumok értesítője* 22/3. (1992–1995) 252–259.

lány (2015/1/4. sír) koponyáján növényi háncsszöveten ezüstözött bronzspirálokkal díszített pártá (fémszálás pártá) maradt meg, de a homlokán lévő részét a talajművelés elvitte. A motívumot egyelőre nem tudtuk megfigyelni a meglévő részeken, mert in situ került felszedésre az elhunyt feje a viseleti elemmel együtt. A párhuzamok alapján valószínűleg hurkolással kialakított virág vagy levéldísz lehet rajta. A

17. kép I. Lajos, szerecsenfejes denár, 1373–82, előlap

18. kép I. Lajos, szerecsenfejes denár, 1373–82, hátlap

19. kép Bécsi fillér, 13–14. század, előlap

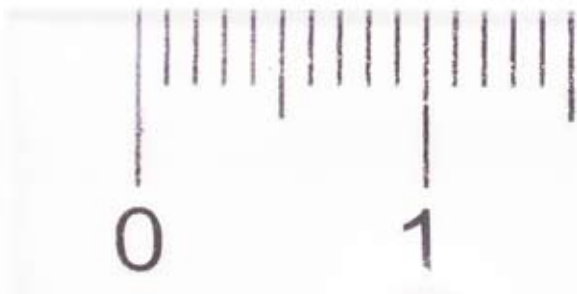
14. század végétől a 16. század első negyedéig fordulnak elő a temetőkből.¹²

Az egyházi épületen belül fekvő, bolygatott sír (2015/2/38.) deréktájékán bőrre akasztott felerősített, préselt, téglalap (3x1,6 cm, bordázott minta) és négyzet (1,7x1,7 cm, rozetta minta) alakú bronz veretekkel díszített pártáöv helyezkedett el, melyek használata a 14–16. században volt általános a közép- és a módosabb parasztság körében.¹³

A feltárás során a sírok kevert földjéből 15 darab érme (I. Zsigmond, parvus, 1402, 1387–1427; 2 darab bécsi fillér, 13–14. század; szerecsenfejes denár, 1373–82; V. László, denár, 1440) került elő. Háromat biztosan halotti obulusként temették el. Az elhunyt koponyája (2015/1/14.) mellett és a falazott sírban

¹² Gábor Gabriella: Középkori párták Békés megyében. MFMÉ – StudArch 2. (1996) 383–385.

¹³ Horváth Béla: A tisztaörvényi pártá és pártáöv. FolArch 21. (1970) 166.

20. kép V. László, denár, 1440, előlap

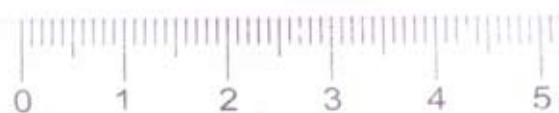

21. kép V. László, denár, 1440, hátlap

(2015/2/1.) helyezkedett el egy-egy bécsi fillér. I. Mátyás denárja (1489) közvetlenül a megmaradt koporsó oldalánál (2015/1/20.) feküdt.

A feltárás során sikerült a temetődombot körítő, U-keresztmetszetű árkot is megfigyelni, mely 270 cm széles, legnagyobb mélysége -124 cm (járószinttől mérve). A betöltéséből 13–14. századi kerámialeletek származnak. A magnetométeres felmérésen látható körvonalat sikerült a kijelölt szelvényekben feltárni. Az északnyugati sarkát azonban szőlőművelés során megbolygatták, ennek ellenére a metszetfalban (2015/6. sz.) látható volt a profilja.

Az írott források és a tárgyi leletek alapján a temető a 13–16. század között működött. A templom használatának felhagyására a 15/16. század fordulóján kerülhetett sor.¹⁴

22. kép Fehér alapon piros festésű vakolatda-rabok

14 Ld. 6. jz.